

čelne čerit' vody, búrat' zámky, prekračovať hranice či dráždiť kolegov. Jeho cieľom je poznávať prirodzený jazyk v sociálnom prostredí, učiť študentov pristupovať k výskumu jazyka kriticky a kreatívne a v neposlednom rade pomáhať riešiť reálne problémy používateľov jazyka. Želáme mu v týchto neľahkých úlohách ešte mnoho síl.

Jaroslava Rusinková

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Vydali sme 4. zväzok Slovníka súčasného slovenského jazyka

Od 90. rokov 20. stor. sa v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV pripravuje viaczväzkový akademický Slovník súčasného slovenského jazyka. Ide o veľký typ všeobecného výkladového slovníka s predpokladaným rozsahom okolo 200 000 slov a mapujúci slovnú zásobu slovenčiny od konca 50. rokov 20. storočia až do súčasnosti. Prvé tri zväzky vyšli v roku 2006 (A – G), 2011 (H – L) a 2015 (M – N). Na jeseň minulého roka sa na knižné pulty dostal 4. zväzok tohto diela (O – Pn) a začiatkom r. 2022 autorsko-redaktorský tím potešila správa, že slovník získal hlavnú cenu v súťaži *Slovník roka 2020 – 2021*, ktorú vyhlasuje Jednota tlumočníkov a prekladateľů¹ v Prahe. Kolektív tvorcov pod vedením hlavnej vedeckej redaktorky PhDr. Alexandry Jarošovej, CSc., tak postupne odкрýva bohatstvo lexiky súčasnej slovenčiny. Vo 4. zväzku je to celkovo 15 329 hesiel², čo vzhľadom na spôsob spracovania predstavuje spolu 22 119 významov. Ako zaujímavosť možno uviesť, že heslom s najväčším počtom významov je v tomto zväzku sloveso *padnúť*, ktoré má 33 významov. Písmeno *p* patrí medzi najrozsiahlejšie, stačí si predstaviť, koľko slovies začínajúcich sa na predpony *po-*, *pod-*, *pre-*, *pred-*, *pri-* dokážeme v slovenčine utvoriť, preto zvyšné heslá tohto písmena obsiahne 5. a čiastočne aj 6. zväzok.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0016/21 Slovník súčasného slovenského jazyka – 7. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

¹ Dostupné na <https://www.jtunion.org/vysledky-souteze-slovník-roku-2020-2021/> [cit. 1. 6. 2022].

² Štatistické údaje pripravil programátor slovníka Ing. Vladimír Benko, PhD.

Pri tvorbe slovníka sa autori popri klasickej lístkovej kartotéke opierajú najmä o autentický pramenný materiál z rozsiahlych elektronických textových korpusov³, ktoré zahŕňajú beletriu, publicistiku, webové zdroje a pod. Textové korpusy slúžia jednak na identifikáciu jednotlivých významov slova a jednak na ilustráciu príkladov použitia konkrétneho slova v istom kontexte. Na analýzu gramatických tvarov (ohýbanie slov – skloňovanie mien a časovanie slovíčok) a spájateľnosti konkrétneho slova s inými slovami sa využíva špeciálny lexikografický softvérový nástroj⁴. Keďže súčasťou slovnej zásoby sú aj termíny, odbornú terminológiu posúdilo 64 konzultantov z približne 100 odborov.

Čo možno v slovníku nájsť? Z hľadiska koncepcie slovník zachytáva predovšetkým jednoslovné pomenovania typu *občas*, *obecný*, *obstarávací*, *očkáňovitý*, *odkiaľ*, *odporovať*, *oproti*, *oscilometria*, *osemdesiat*, *otec*; *pá*, *pápá*, *pá-pá*, *päta*, *páliť*, *parfumovať*, *parfémovať*, *plazma*, *plus*, ďalej viacslovné citátové výrazy typu *one man show*, *perpetuum mobile*, *persona non grata*. Ostatné viacslovné pomenovania nájdú používatelia slovníka pri príslušnom slove daného spojenia, napr. botanický názov *pagaštan konský* je spracovaný pri podstatnom mene *pagaštan* aj pri prídavnom mene *konský*. Viacslovné pomenovania môžu mať charakter ustálených spojení, to znamená, že v jazyku fungujú ako jedno pomenovanie, ale formálne zložené z viacerých slov, napr. *občiansky preukaz*, *rýchle občerstvenie*, *pašiový týždeň*, *pávie oko*, *párok v rožku*, *požiadať niekoho o ruku*, *klásť odpor*. Ďalej môže ísť o terminologické spojenia z rozličných oblastí (historické *pád Berlínskeho múra*, botanické *oleander obyčajný*, ekonomické a právnické *spoločnosť s ručením obmedze-*

³ Slovenský národný korpus – prim-6.1-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2013. Dostupné na <http://korpus.juls.savba.sk> [cit. 1. 6. 2022]. Interný korpus Omnia Slovaca III Maior [zahŕňajúci SNK, špecializované a webové korpusy Europeana + OpenSubtitles + Wikipedia + Wanda + skTenTen + Araneum Slovacum + Cassovia + web-3.0 (časť), verzia 4.1.30; 4,95 miliardy textových slov]: Omnia Slovaca III Maior (18.01). Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2018. Autor: Ing. Vladimír Benko, PhD.

⁴ Programový nástroj na morfológickú a kolokačnú analýzu korpusových zdrojov Sketch Engine, komerčný produkt spoločnosti Lexical Computing CZ, s. r. o., Botanická 554/68a, 602 00 Brno, Česká republika. Porov. KILGARRIFF, Adam – BAISA, Vít – BUŠTA, Jan – JAKUBÍČEK, Miloš – KOVÁŘ, Vojtěch – MICHELFEIT, Jan – RYCHLÝ, Pavel – SUCHOMEL, Vít: The Sketch Engine: Ten Years On. In: Lexicography 1, 7-36 (2014). Dostupné na <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9> [cit. 1. 6. 2022]. BENKO, Vladimír: Compatible Sketch Grammars for Comparable Corpora. In: Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus: 15-19 July 2014, Bolzano/Bozen. Eds. A. Abel, Ch. Vettori, N. Rall. – 2014, s. 417-430. Dostupné na <https://euralex.org/publications/compatible-sketch-grammars-for-comparable-corpora/> [cit. 1. 6. 2022].

ným, právnické *obmedziť niekoho na osobnej slobode*, environmentálne *čistiareň odpadových vôd*, školské *skúškové obdobie*, cirkevné *prijímanie pod obojakým spôsobom*, lekárske *otras mozgu*, náboženské a historické *Turínske plátno*, technické *plavebná komora*, stavebné *odnímateľnosť tepla*), prirovnania a frazémy (*odpadnúť ako hnilá/zhnitá/zrelá hruška*; *hrešiť ako paholok*; *obetný baránok*; *odliv/odlev mozgov*; *kráľovská odmena*; *mať obe/obidve ruky ľavé*; *hrať s odkrytými kartami*; *odovzdať žezlo/kormidlo niekomu*; *odovzdať sa do vôle Božej*; *ja odpadnem!*; *padli mu z očí šupiny*; *padnúť do oka/do očí niekomu*; *robiť zo seba pajáca*), či viacslovné pomenovania, ktoré môžu fungovať ako ustálené výroky – parémie, teda prislovnia, porekadlá alebo pranostiky (*neodplácaj zlé zlym*; *aká otázka, taká odpoveď*; *odriekaného chleba najväčší krajec*; *kto druhému jamu kope, sám do nej padne*; *ja pán, ty pán a kto budekozy/svine pást?*; *keď sa na Pavla vtáča z koľaje napije, bude pozdná jar*). Vo štvrtom zväzku sa spracováva 489 ustálených spojení, 1 441 terminologických spojení, 2 384 frazeologizmov a 210 parémií.

V slovníku sa prezentujú aj také prípady, keď má isté spojenie slov priamy, doslovný význam a zároveň sa využíva ako frazéma, teda viacslovné pomenovanie s obrazným, preneseným významom, napr. *odkrojiť si väčší kus z koláča* („krájaním oddeliť väčšiu časť z koláča“; frazéma „prisvojiť si väčší podiel z celku“), *odpichnúť sa odo dna* („vlastnou silou alebo pomocou niečoho sa odraziť odo dna“; frazéma „začať dosahovať zlepšenie“), *niekomu všetko padá z rúk* („veci niekomu prudko klesajú z rúk na zem“; frazéma „niekto je nešikovný“), *pakovať kufre* („baliť sa“; frazéma „predčasne odchádzať, končiť niekde, obyčajne v súťaži, nepostupovať“), *dať si pauzu* („prerušiť určitú činnosť“; frazéma „prerušiť vzťah v rámci partnerstva, spolupráce a pod.“). Medzi slová, ktoré tvoria bohaté frazémy, patria napr. lexikálne jednotky *oko* (180 frazém), *ostať* (61), *padnúť* (56), *padat'* (36) a *pes* (30).

Aj zložené číslovky, ktoré sa môžu písať ako jedno slovo alebo osobitne, čitateľ nájde pri príslušnej číslovke. Vo 4. zväzku tak možno vyhľadať jednoslovné číslovky *osem* a *päť* a výberovo aj zložené číslovky od nich odvodené, napr. základné číslovky *osemnásť*, *päťdesiatjeden*; radové typu *osemstý*, násobné *päťdesiatkrát*, *päťdesiat ráz*, radové násobné *piatykrát*, *piaty raz*, skupinové *osmoro*, druhové *pätoraký*, *pätorako* a pod. Samozrejme, pre ich nekonečné tvorenie nemožno v slovníku obsiahnuť všetky, reflektujú sa len vybrané prípady, napr. pri základnej číslovke *päťdesiat* sa uvádzajú príklady na zložené

číslovky obsahujúce v základe práve túto číslovku: *päťdesiatosem, tridsaťtisícštyristopäťdesiatdva*, pravopisne aj *tridsaťtisíc štyristo päťdesiatdva*.

Nevieme si poradiť s identifikáciou skratky či značky alebo rozhodnúť, ako sa skratka skloňuje? Aj na to má slovník odpoveď, napr. skratka *OH* vo význame „olympijské hry“ sa radí k podstatným menám ženského rodu v pluráli a podľa toho sa ohýba: *účasť na letných OH v Barcelone* = účasť na letných olympijských hrách v Barcelone. Anglická skratka *ok* alebo *OK* vystupuje v textoch raz ako nesklonné prídavné meno (*služby hotela sú ok/OK*), inokedy ako príslovka (*operácia dopadla ok/OK*) alebo častica (*ok/OK, dohodnuté*). Striebristý mäkký ťažký kov *olovo* má chemickú značku *Pb* (*plumbum*), príslovka *piano* (slabo, ticho) sa v hudobnej terminológii označuje *p* (opačný význam má príslovka *forte* – silno, s dôrazom; značka *f*).

Používatelia jazyka si popri informácii o význame slova môžu overiť aj jeho výslovnosť v hranatých zátvorkách, hlavne v prípade cudzích slov, napr. *offline* [oflajn] popri zdomácnenej pravopisnej podobe *oflajn*; *paparazzo* [-raco] popri zdomácnenom pravopisnom variante *paparaco*; *pizza* [pica]. Vo väčšej miere ako v predošlých slovníkoch sa uvádzajú gramatické tvary, pričom sa prihliada aj na tie, ktoré sú z hľadiska ohýbania problémové a spôsobujú používateľom jazyka neistotu pri ich tvorení, napr. genitív singuláru podstatného mena *organ* (hudobný nástroj) môže mať variantnú podobu (*zvuk organu/organa*); väčšia sladkovodná ryba *pangasius* v genitíve aj akuzatíve singuláru má rovnako variantné skloňovanie, napr. *filety z pangasia* aj *z pangasiusa*; ak sa chceme odviezť vo výťahu *paternoster*, môžeme použiť v lokáli singuláru tvary (*odviezť sa*) v *paternosteri* aj v *paternostri*. Osoba, ku ktorej máme kladný, žičlivý postoj, je náš *oblíbenec*. V nominatíve plurálu má podobu životného podstatného mena *oblíbenci*, v akuzatíve plurálu zase tvar *oblíbencov*. Ak hovoríme o oblíbenom zvierati, možný je v tomto prípade aj variantný tvar *oblíbence* v nominatíve a akuzatíve, teda skloňovanie podľa neživotných podstatných mien: *medzi jeho oblíbencov/oblíbence patria žaby*. Najväčší počet uvádzaných gramatických tvarov je pri slovesách, a to 3. osoba singuláru aj plurálu, rozkazovací spôsob, minulý čas, prechodník, trpné aj činné prídavné slovesné podstatné meno, napr. *oprat' – operie operú oper!* *opral operú opraný/opratý opranie/opratie*. Pri ospravedlnení môžeme použiť podobu *odpusti mi* aj *odpusť mi* (prosba vyjadrená formou rozkazovacieho spôsobu). Ak niečo pomaly, zdĺhavo, trpezlivo robím, tak *sa s tým pípem* aj

piplám. Popri časovacích koncovkách si pri slovesách možno overiť aj ich väzobné doplnenie, to znamená, akú podobu má pripojený podradený výraz, s ktorým sa sloveso spája, napr. *obracat' sa* vo význame „(o myšlienkach, citoch, prejavoch a pod.) byť zacielený, zameraný na niekoho, upriamovať sa, smerovať“ má spájatelnosť s výrazmi v datíve (ku komu, k čomu), napr. *matkine myšlienky sa obracajú k synovi*. Vo význame „prechádzať nejakou zmenou, meniť sa, premieňať sa (obyč. v opak)“ je okrem nulovej väzby (*počasie sa obracia*) možná až trojitá väzba s predložkami (na čo/v čo/k čomu), napr. *pod kopytami koní sa zem obracala na prach; situácia sa začala obracat' v náš prospech; videl, že veci sa obracajú k lepšiemu*. Väzobná spájatelnosť sa vyznačuje aj pri niektorých podstatných menách a prídavných menách, napr. *oštara* sa viaže aj s výrazmi v instrumentáli (s kým, s čím) – *so starým autom je len oštara; nie je s nimi nijaká oštara; pachtivý* sa spája so slovami v lokáli (po čom) – *byť pachtivý po moci, po peniazoch*.

Slovník okrem opisu gramatiky a významu slova prináša aj jazykovo-štylistické hodnotenie slov, napr. či ide o neutrálne pomenovanie (*oceán* vo význame „veľmi rozsiahle more“, *obhádzat'* vo význame „hádzaním [z viacerých strán] zasiahnuť niekoho, niečo a tým obyčajne znečistiť alebo inak poškodiť“), alebo slovo príznakové z komunikačného či citovohodnotiaceho hľadiska, napr. expresívne (*obalamutiť*), pejoratívne (*pätolizáč*), hovorové (*onakvý*), hrubé (*pajzel*), detské alebo zjemnené (*ocikávať*), žartovné (*obzerance*), ďalej z časového a regionálneho zreteľa, napr. historické (*palatín*), zastarané (*obecat'*), regionálne (*očuť*). Okrem toho sa pri danom slove naznačuje aj odklon od spisovnej normy, teda podáva sa informácia o tom, že slovo je nesprávne – s uvedeným odkazom na správnu podobu (*obor*³ správ. *odbor*, *oblast'*; *paraolympiáda* správ. *paralympiáda*; *ovšem* správ. *pravda*, *však*, *áno*, *ale*) alebo s vhodnejšou alternatívou (*byť niekomu, niečomu na obtiaž* vhodnejšie *byť niekomu, niečomu na ťarchu*; *oduševnele* vhodnejšie *oduševnene*). Medzi nespisovné prostriedky sa radia aj jednotky s označením slangové (*odpichovačka* – energická, obyč. známa populárna skladba, *penetrák* – látka zvyšujúca príľnavosť farby na podklad) alebo subštandardné slovo (*obkusat'*, *oblbovák*, *odstavec*, *pajcovať*).

Súčasťou každého zväzku slovníka je osobitná príloha s názvami slovenských miest, obcí a častí obcí, ku ktorým sú pripojené pomenovania obyvateľov týchto sídel (v mužskom a ženskom rode) a príslušné prídavné mená,

napr. *Olšovany* „obec na východnom Slovensku v okrese Košice-okolie východne od Košíc“, obyvateľský názov *Olšovanec*, *Olšovianka*, prídavné meno *olšoviansky*. Názvy území a štátov sveta, hlavné mestá štátov a niektoré významné mestá a rieky sú spracované vo vlastnom texte slovníka (*Omán, Peru; Oslo, Paríž; Osvienčim, Petrohrad; Orava, Pád*).

Prvé tri zväzky Slovníka súčasného slovenského jazyka v elektronickej podobe možno nájsť na stránke <https://slovník.juls.savba.sk>, na ktorej sú k dispozícii aj iné výkladové či špeciálne typy slovníkov, napr. Synonymický slovník slovenčiny (2004), Slovník cudzích slov (akademický) (2005), Retrográdny slovník súčasnej slovenčiny (2018) či historický *Slowár Slowenski Češko-Latínsko-Nemecko-Uherski* (1825) od A. Bernoláka. Široká ponuka elektronických lexikografických diel chce verejnosti priblížiť bohatstvo slovnej zásoby z rozličných perspektív a zároveň otvára možnosti pre hlbší vedecký výskum jazyka.

Nicol Janočková

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

BENKO, Vladimír: Compatible Sketch Grammars for Comparable Corpora. In: Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus: 15-19 July 2014, Bolzano/Bozen. Eds. A. Abel, Ch. Vettori, N. Rall. – 2014, s. 417 – 430. Dostupné na <https://euralex.org/publications/compatible-sketch-grammars-for-comparable-corpora/> [cit. 1. 6. 2022].

KILGARRIFF, Adam – BAISA, Vít – BUŠTA, Jan – JAKUBÍČEK, Miloš – KOVÁŘ, Vojtěch – MICHELFEIT, Jan – RYCHLÝ, Pavel – SUCHOMEL, Vít: The Sketch Engine: Ten Years On. In: Lexicography 1, 7 – 36 (2014). Dostupné na <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9> [cit. 1. 6. 2022].

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1 134 s. ISBN 978-80-224-0932-4.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1 087 s. ISBN 978-80-224-1172-1.

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. Hl. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2015. 1 100 s. ISBN 978-80-224-1485-2.

Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn. Hl. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2021. 1 128 s. ISBN 978-80-224-1901-7.